

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/99/92-96>

Ceyran Quliyeva
Bakı Dövlət Universiteti
bakalavr
quliyevaceyran496@gmail.com

BEYNƏLXALQ SIYASİ MÜNASİBƏTLƏRİN DÜNYADA ROLU

Xülasə

Beynəlxalq münasibətlər — siyasi elmin bir qolu olub, beynəlxalq sistemdə dövlətlərin bir-biri ilə, eləcə də beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatlar (BHT), transmilli korporasiyalar (TMK) və digər qeyri-dövlət aktorları ilə münasibətlərini öyrənir. XX əsrin əvvəllərində beynəlxalq münasibətlər dünya siyasətində ABŞ-ın rolunun artması ilə səciyyələnir. Bu dövrdə ABŞ-ın xarici siyasət fəaliyyətində Latin Amerikasını mərkəzi yer tuturdu. ABŞ Latin Amerikasını regionunda nüfuzunu artırmaq və öz ətrafında region dövlətlərini birləşdirmək siyasəti yürüdü. Bu illərdə ABŞ çəkiləcək Panama kanalı üzərində tək ağalığa qatmaq istəyirdi. O, bu istəyinə 1901-ci ildə İngiltərə ilə imzaladığı müqavilə ilə çatmış oldu. Bu müqaviləyə görə, kanalı ABŞ hökuməti və ya onun istəyinə uyğun olaraq xüsusi şirkətlər tikə bilərdilər.

1902-ci ildə ABŞ kanalın tikintisinə dair konsessiya hüququnu fransız şirkətindən satın aldı. 1903-cü ildə ABŞ və Kolumbiya hökumətləri müqavilə imzaladılar. Müqaviləyə görə, Kolumbiya hökuməti öz ərazisində Sakit okeandan Atlantik okeana qədər ərazidən çəkilən zolağı 99 il müddətinə ABŞ hökumətinə icarəyə verməli idi. Lakin Kolumbiya konqresi bu müqaviləni rədd etdi. Belə olduqda ABŞ Kolumbiyaya təzyiqlə göstərərək orada dövlət çevrilişi etdi. ABŞ-ın yardımı ilə Panama respublika elan edildi. ABŞ Panama Respublikasının müstəqilliyini tanıyaraq onunla münasibətlər qurdu. Kanal 1914-cü ildə istifadəyə verildi.

XX əsrin əvvəllərində ABŞ-ın nüfuzu Karib dənizi hövzəsi ölkələrində genişləndi. ABŞ hökuməti bu ölkələrin iqtisadi, siyasi və hərbi inkişafı üçün onlara kreditlər ayırdı. ABŞ-ın bu siyasəti "dollar diplomatiyası" adını aldı.

XX ərin əvvəllərində maliyyə və diplomatik yardımlar hesabına Yaponiyanın Uzaq Şərqdə fəallığı artdı. 1904-cü ildə Yaponiya Rusiya ilə müharibəyə başladı. Müharibədə rus hərbi-dəniz donanması darmadağın edildi və Rusiya acınacaqlı məğlubiyyətə uğradı. Rusiyanın məğlubiyyətinin əsas səbəbləri çarizmin çürüklüyündə, iqtisadi, siyasi, hərbi, diplomatik və mənəvi cəhətdən müharibəyə hazır olmamasında idi. Rusiya 1905-ci ildə ABŞ-ın Portsmut şəhərində Yaponiya ilə sülh müqaviləsi imzalamağa məcbur oldu. Müqavilənin şərtlərinə görə, Rusiya Lyadun yarımadasını, Port-Arturu, Cənubi Mancuriya dəmiryolunu, onunla birlikdə bütün Cənubi Mancuriyanı, Saxalin adasının cənub hissəsini Yaponiyaya verdi və Koreyada Yaponiyanın üstün nüfuzunu qəbul etdi. Beləliklə, Uzaq Şərqdə Rusiyanın nüfuzu xeyli aşağı düşdü.

XX əsrin əvvəllərində beynəlxalq münasibətlərdə mühüm yer tutan məsələlərdən biri də Mərakeş böhranıdır. Afrikanın bölüşdürülməsi nəticəsində Fransa Mərakeşin qərb hissələrinə sahib oldu. Fransa-İtaliya danışıqları nəticəsində Cəbəllütariq boğazı İspaniyaya, Mərakeşin qalan hissəsi isə Fransaya verilməli idi.

Almaniya Mərakeşin müstəqilliyini qorumaq adı ilə 1905-ci il martın 31-də Mərakeşin Tancer limanına gəmilərini göndərdi, II Vilhelm Mərakeşin müstəqil olduğunu bildirdi. Mərakeş məsələsinə dair beynəlxalq konfrans 1906-cı ilin əvvəllərində İspaniyanın Alxesiras (Əl-xəsiras) şəhərində keçirildi.

Konfransda Almaniyanın iddiaları rədd olundu. Mərakeşin polis orqanlarının yaradılması Fransa və İspaniyaya tapşırıldı. Mərakeş boğazlarına nəzarət Fransa, İngiltərə, Almaniya və İspaniyanın təsiri altındadı. Lakin Almaniya bu nəticələrdən razı qalmadı.

Açar sözlər: münasibətlər, region, beynəlxalq, siyasi, dünya

Jeyran Guliyeva
Baku State University
undergraduate
guliyevaceyran496@gmail.com

The role of international political relations in the world

Abstract

International relations is a branch of political science that studies the relations of states with each other in the international system, as well as with international intergovernmental organizations (IGOs), transnational corporations (TNCs) and other non-state actors. At the beginning of the 20th century, international relations were characterized by the increasing role of the United States in world politics. During this period, Latin America occupied a central place in the foreign policy of the United States. The United States pursued a policy of increasing its influence in the Latin American region and uniting the states of the region around it. During these years, the United States wanted to dominate the Panama Canal. He achieved this wish in 1901 with the agreement he signed with England. According to this agreement, the canal could be built by the US government or private companies at its discretion.

In 1902, the United States bought the concession right to build the canal from the French company. In 1903, the governments of the United States and Colombia signed a treaty. According to the agreement, the Colombian government had to lease to the US government for a period of 99 years a strip of land on its territory from the Pacific Ocean to the Atlantic Ocean. But the Colombian congress rejected this agreement. In this case, the United States put pressure on Colombia and staged a coup d'état there. With the help of the United States, Panama was declared a republic. The United States recognized the independence of the Republic of Panama and established relations with it. The canal was commissioned in 1914.

At the beginning of the 20th century, the influence of the United States expanded in the countries of the Caribbean basin. The US government allocated loans to these countries for their economic, political and military development. This US policy was called "dollar diplomacy".

At the beginning of the 20th century, Japan's activity in the Far East increased due to financial and diplomatic assistance. In 1904, Japan started a war with Russia. The Russian navy was crushed in the war and Russia suffered a crushing defeat. The main reasons for Russia's defeat were the decay of tsarism, economic, political, military, diplomatic and moral unpreparedness for war. Russia was forced to sign a peace treaty with Japan in Portsmouth, USA in 1905. According to the terms of the treaty, Russia gave Japan the Lyaodun Peninsula, Port Arthur, the South Manchuria Railway, along with it all of South Manchuria, the southern part of Sakhalin Island, and accepted Japan's superior authority in Korea. Thus, Russia's influence in the Far East decreased significantly.

One of the important issues in international relations at the beginning of the 20th century is the Moroccan crisis. As a result of the partition of Africa, France got the western parts of Morocco. As a result of French-Italian negotiations, the Strait of Gibraltar was to be given to Spain, and the rest of Morocco to France.

In the name of protecting the independence of Morocco, Germany sent its ships to the Moroccan port of Tangier on March 31, 1905, Wilhelm II declared Morocco independent. The international conference on the Moroccan issue was held in the Spanish city of Algeciras (Al-khasiras) at the beginning of 1906.

Germany's claims were rejected at the conference. The establishment of Moroccan police forces was entrusted to France and Spain. Control of the Moroccan straits fell under the influence of France, England, Germany and Spain. However, Germany was not satisfied with these results.

Keywords: *relations, region, international, political, world*

Giriş

Bildiyimiz kimi Beynəlxalq münasibətlər siyasi elmin bir qoludur və beynəlxalq sistemdə dövlətlərin biri-biri ilə münasibətlərini öyrənir. 20 əsrin əvvəllərində Beynəlxalq münasibətlər dünya siyasətində Amerikanın rolunun artması ilə müşahidə olunur. Bu dövürdə Latın Amerikasında mühim yer tutur. Amerikada bu dövürdə öz nüfuzunu artırmaq üçün öz ətrafında olan region dövlətləri birləşdirmək siyasəti yürüdü. Amerika bu dövürdə Panama kanalının üzərində tək ağalığ etmək istəyirdi. Beynəlxalq münasibətlərin Azərbaycanda da daha yaxşı inkişaf etdiyini görmək mümkündür (Əzizova, 65). Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini əldə etdikdən sonra Beynəlxalq münasibətlərdə rolu artmışdı. 20 əsirdə Beynəlxalq münasibətlərdə mühim yer tutan məsələlərdəndə məhz biri Mərakeş böhranıdır. Afrika bölüşdürülərkən Fransa dövləti Mərakeşin qərb hissələrinə yiyələndi. Fransa ilə İtalya arasında gedən danışıqlar nəticəsində Cəbəllütariq boğazı İspanyaya Mərakeşin qalan hissəsi isə Fransaya verilməli idi (Babayeva, 41).

Bunuda qeyd edə bilərəm ki Beynəlxalq münasibətlər tarixi əsasən dövlətin xarici siyasət fəaliyyətini əhatə edir. Həmçinin bununla yanaşı xarici siyasətdaxili siyasətlə də sıx bağlıdır. Xarici siyasət o vaxt uğur qazana bilər ki ölkənin daxilində gedən proseslərə müsbət təsir göstərmiş olsun Beynəlxalq münasibətlərin dəqiq hesablanmış qanuna uyğunluqlarına əsaslanın. Bəşər cəmiyyəti inkişaf etdikcə millətlər dövlətlər yarandıqca Beynəlxalq münasibətlər daha da aktuallaşır. Beynəlxalq münasibətlər hər hansı dövlətin qarşısına qoyduğu məqsədə nail olmasında mühim rol oynayır (Dadaşova, 44).

Beynəlxalq münasibətlərdə başlıca və həll edici rol ölkə başçısına və ali qanunverici orqana məxsusdur. Beynəlxalq münasibətlər tarixinin formalaşması onun elm kimi təşəkkül tapması dövlətlər arasında beynəlxalq və digər əlaqələrin rolunun getdikcə artması ilə müşayiət olunur.

Beynəlxalq münasibətlər həm bütövlükdə müəyyən dövrün, həm də ayrı-ayrı dövlətlərin xarici siyasət tarixi deməkdir. Digər dövlətlərdə olduğu kimi Rusyada beynəlxalq münasibətlərin inkişaf etdiyini görmək mümkündür. Rusyanın beynəlxalq münasibətlərində başlıca fəaliyyət sahəsi Avropa və Şərqi ərazisidir. Onuda qeyd etmək lazımdır ki Dövlətlər arasında beynəlxalq münasibətlərin mövcud olması həmin dövlətlərin əlaqələrinin artmasına köməklik göstərir (Əhmədova, 47).

Beynəlxalq münasibətlərin obyekt və prednənt sırasına:

Dünyanın maddi (iqtisadi, hərbi) mənəvi (ideoloji hüquqi) faktorları və onların obyektləri arasında münasibətlərə təsiri.

Aktorlararası diplomatik strateji, sosial, mədəni, elmi və s. münasibətlər bu münasibətlərin əsasını təşkil edən mənəvi-əxlaqi, hüquqi, sosial mədəni və s. normalar (Həsənov, 68).

Dünya siyasətinə təsir göstərən informasiya miqrasiya və s. daxildir. Beynəlxalq münasibətlər əsirlər boyu siyasət sahəsində aktuallığını qoruyur.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər – maddi nemətlərin istehsalı, bölgüsü, mübadiləsi və istehlakı üzrə müxtəlif ölkələrin təsərrüfat subyektləri arasında qarşılıqlı fəaliyyət sistemi (Hüseynov, 2016: 85).

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər ayrı-ayrı ölkələr, onların regional birlikləri, həmçinin ayrı-ayrı müəssisələr (transmilli və çoxmilli şirkətlər) arasında iqtisadi münasibətlərin çoxsəviyyəli təsərrüfat əlaqələri kompleksidir.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin predmeti kimi iki əsas tərkib hissəsi çıxış edir: Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin özü və bu münasibətlərin reallaşdırılması mexanizmi. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər bir elm kimi xarici ölkələrin iqtisadiyyatını deyil, onların iqtisadi münasibətlərinin xüsusiyyətlərini öyrənir (Əliyev, Mahmudova: 51).

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər, ümumilikdə iqtisadi münasibətlər kimi insan fəaliyyətinin bir sferasıdır və o, təsərrüfat fəaliyyətinin ümumi qanunauyğunluqlarına tabe olur. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər obyektiv olaraq əmək bölgüsü prosesindən, istehsalın və elmin beynəlxalq ixtisaslaşmasından, təsərrüfat fəaliyyətinin beynəlmilləşməsindən çıxış edir (Hüseynov, 2016).

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərə milli təsərrüfatların iqtisadi cəhətdən qarşılıqlı əlaqə və asılılıq münasibətləri sistemi kimi də baxıla bilər. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin formalaşması

və inkişafı ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadiyyatlarının qarşılıqlı əlaqə və asılılıqlarının güclənməsi ilə şərtlənir (Əliyev, 56).

Bununla belə, bütün bu qarşılıqlı yaxınlaşma və əməkdaşlıq prosesləri ziddiyyətli, dialektik xarakter daşıyır. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin dialektikası özünü onda göstərir ki, iqtisadi müstəqilliyə səy göstərmə, ayrı-ayrı ölkələrin milli təsərrüfatlarını inkişaf etdirmək istiqamətində həyata keçirdikləri məqsədyönlü tədbirlər son nəticədə dünya təsərrüfatının daha çox beynəlmilləşməsinə, milli iqtisadiyyatların xarici aləm üçün daha çox açılmasına, beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsinə gətirib çıxarır (Mahmudov, 2012: 33).

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər milli iqtisadiyyatların bazar xarakterini də əks etdirir. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişaf etmiş bazar təsərrüfatı sahəsi kimi əlamətləri aşağıdakılardır:

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin iştirakçılarının beynəlxalq əmək bölgüsü və milli sərhədlər bazasında iqtisadi xüsusiyyətləri; istehsal amilləri və nəticələri ilə beynəlxalq mübadilə nəticəsində əmtəə, xidmət, kapital, iş qüvvəsi, texnologiya dünya bazarlarının yaranması və fəaliyyət göstərməsi. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər özlüyündə məhsulların və xidmətlərin ölkələrarası çoxsaylı axınlarını əks etdirir ki, bu şəraitdə də dünya bazarları formalaşır və bu bazarlarda daimi sistemə xarakter kəsb edən alqı-satqı əməliyyatları baş verir (Məmmədova, Pürhani; Mirzəyev).

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər çərçivəsində tələb, təklif, qiymət qanunlarının tam surətdə fəaliyyəti; istehsalçılar, satıcılar və alıcılar arasında olan rəqabət mübarizəsi; istehsalın və satışın inhisarlaşması.

Nəticə

Müasir dünya təsərrüfatının xarakterik cəhətlərindən biri beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin intensiv inkişafda olmasıdır. Bu özünü ölkələr, ölkə qrupları, ayrı-ayrı firma və təşkilatlar arasında iqtisadi münasibətlərin genişlənməsində və dərinləşməsində göstərir ki, bunu da əsasən aşağıdakı səbəblər şərtləndirir:

- istehsalın beynəlmilləşməsi, yəni onun milli sərhədlər çərçivəsindən kənara çıxması, milli iqtisadi sistemlər arasında hərtərəfli və genişhəcmli əlaqələrin və qarşılıqlı asılılığın inkişaf etməsi;
- elmi-texniki tərəqqi nəticəsində ictimai əmək bölgüsünün dərinləşməsi və istehsalçılar arasında ən müxtəlif əlaqələrin, xüsusilə də texnoloji əlaqələringüclənməsi;
- regional inteqrasiya prosesinin sürətlənməsi nəticəsində bu prosesdə iştirak edən ölkələrin qarşılıqlı əlaqələrinin güclənməsi və onların iqtisadiyyatlarının açıqlığının artması;
- global problemlərin kəskinləşməsinin bütün dünya ictimaiyyətinin bu problemlərin həlli üçün səylərini birləşdirməyə gətirib çıxarması.

Yuxarıda sadalanan amillər, həmçinin qeyd olunmayan bir sıra digər amillər beynəlxalq münasibətlərin xüsusi altsistemi olan beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafını aktivləşdirir.

Ümumilikdə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin bərqərar olmasına və inkişafına ciddi təsir göstərən beş amil bloku vardır. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafının birinci amillər bloku kimi ölkələr üzrə mövcud olan təbii-coğrafi fərqliliyi qeyd etmək olar. Hər bir ölkə faydalı qazıntı ehtiyatlarına, torpağın münbitliyinə, iqliminə görə müxtəlif şəraitə malikdir ki, bu da onlar üçün beynəlxalq iqtisadi münasibətlərə cəlb olunmanı və bu münasibətləri inkişaf etdirməyi zəruri edir (Dadaşova).

Normal bazar qüvvələrinin fəaliyyətinə maneçilik törədən hərbi-siyasi amillər də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Silah ixracının artımı son nəticədə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin sağlam inkişafını dağda bilər. Bu baxımdan ayrı-ayrı ölkələrə qarşı beynəlxalq qaydada razılaşıdırılmış tam və ya qismən iqtisadi blokada və ya birtərəfli surətdə tətbiq olunan tədbirlər artıq nadir hal deyildir. Nəhayət, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafına maliyyə və iqtisadi böhranlar da mənfi təsir göstərir (Məmmədova, 2019: 20).

Ədəbiyyat

1. Əzizova, K.V. Xarici ticarətdə iqtisadi təhlükəsizliyin əsas göstəriciləri. SDU, 65 s.
2. Babayeva, T.P. Transregional layihələrin iqtisadi səmərəliliyi və onun ölkə iqtisadiyyatının inkişafında rolu. SDU, 41 s.
3. Əhmədova, G.S. Qloballaşma prosesində ölkənin xarici iqtisadi inkişaf strategiyası və onun reallaşdırılması istiqamətləri. SDU, 47 s.
4. Həsənov, Ə.H. Dünya Bankının "Doing Business" hesabatında Azərbaycanın reyting və göstəricilərinin təhlili. AMEA II, 68 s.
5. Hüseynov, N.R. (2016). Müasir dövrdə turizm müəssisələrinin inkişafında xarici-iqtisadi əlaqələrin gücləndirilməsinin aktual məsələləri. SDU.
6. Əliyev, R.T., Mahmudova, S.F. Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin genişlənməsində sahibkarlığın inkişafının rolu. AMEA II, 51 s.
7. Əliyev, Ş.T. Azərbaycanın qeyri-neft sənayesinin və ixrac potensialinin diversifikasiyalaşdırılması məsələləri. SDU, 56 s.
8. Mahmudov, Ə.E. (2012). Xarici-iqtisadi fəaliyyətin gücləndirilməsində texnoparkların rolunun artırılması məsələləri. ADNSU, 33 s.
9. Məmmədova, Ə.M., Pürhani, S.H. Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafı problemləri və xarici investisiyalar. MAA.
10. Mirzəyev, F.Ə. Xəzər dənizinin Azərbaycan akvatoriyasında gəmilərin təhlükəsizliyinin təminatında geoloji-coğrafi xüsusiyyətlərin rolu. ADDA.
11. Məmmədova, R.E. (2019). Müasir dövrdə dünyanın ekoloji problemləri. ADNSU, 20 s.
12. Dadaşova, J.B. Nəqliyyatın beynəlxalq ticarətin inkişafında rolu. MAA, 44 s.

Göndərilib: 06.12.2023

Qəbul edilib: 31.01.2024